

F. A. Hayek'in Yaklaşımıyla Piyasa Mekanizması ve Özgürlük

Adem Karakaş^o
Salih Alp^{oo}

Giriş

Avusturya iktisat okulunun¹ en önemli simalarından birisi olarak kabul edilen F.A. Hayek (1899-1992), tutarlı ve sistematik fikirleriyle 20. yüzyılda klasik liberal iktisat ve siyaset felsefesine çok önemli katkılarda bulunmuş değerli bir filozof olarak anılmaktadır. Bununla beraber o, soyut ve anlaşılması güç bir düşünürdür. Böyle olmasının şüphesiz çeşitli nedenleri vardır; ancak bunların içerisinde belki de iki tanesi öne çıkarılabilir.

Birincisi O'nun sadece bir iktisatçı olmamasıdır. Her ne kadar akademik yaşantısına bir iktisatçı olarak başlamış olsa da, zamanla ilgi alanı siyaset felsefesi, hukuk, psikoloji ve metodoloji gibi çok çeşitli alanlara yayılmış ve disiplinlerarası bir düşünce sistemi geliştirmeyi başarmıştır. Ancak bu durum, O'nun düşüncelerini araştıranları iki farklı şekilde etkileyebilmektedir: Araştırmacı, Hayek'in düşüncelerinde derinlere inebilmekte ancak bu durum aynı zamanda onun anlaşılmasını da zorlaştırmaktadır. İkincisi ise araştırmacı,

^o Sakarya Üniversitesi, İ.İ.B.F, İktisat Bölümü araştırma görevlisi.

^{oo} Sakarya Üniversitesi, S.B.E, İktisat Bölümü doktora öğrencisi.

¹ İçerisinde Menger, Böhm-Bawerk, Mises,, Hayek, Machlup, Haberler, Kirzner, Lachmann gibi önemli iktisatçıların bulunduğu Avusturya Okulu deyimi ilk defa, Menger ile Alman Tarihçi Okulun lideri Gustav Schmoller arasında süregelen ünlü metod tartışmaları sırasında (1883), Alman Tarihçi Okul yandaşlarıca kullanılmıştır (Yay, 1993 a: 34). Ve daha başta bir yanlış anlaşılmaya olanak vermemek için belirtilmelidir ki; "Avusturya Okulu" deyimi tüm Avusturyalı iktisatçı ve düşünürleri kapsamamaktadır. Örneğin, bu geleneğin düşüncelerine oldukça ters, "Avusturya Marksizmi"denilen ve içinde Max Adler, Otto Bauer, Rudolf Hilferding ve Karl Renner gibi ünlü yazarların bulunduğu bir okul vardır (Bkz.: Bottomore ve Goode, 1992: 11).

zamanının ve enerjisinin büyük bir kısmını, onun ideolojik rakiplerine karşı giriştiği polemiklere harcamasıdır. Bu durum Hayek'in reel dünyaya ilişkin etkileşimini gösterme-si açısından oldukça önemlidir; bununla beraber çok taraflı polemiklerde, fikirlerin ve eleştirilerin özellikle niceliğinin artması araştırmacı için problem oluşturmaktadır.

Bu bağlamda, Hayek'i anlama hususunda yukarıda çerçevesi çizilen zorluklar dizini; bu çalışmanın çıkış noktasını da oluşturmaktadır. Düşünürün piyasa mekanizmasının niteliğini irdeleyen düşüncelerini ve bunların arkaplanını aktarmayı hedefleyen bu çalışmada; Hayek'in iktisat bilimi dışında yer alan siyaset felsefesi, hukuk ve metodoloji üzerine düşüncelerine de yeteri kadar yer verilmeye çalışılarak, düşüncelerinde bu şekilde bir bütünlük kurulmaya çalışılacaktır. Ek olarak, bahsedilen etkileşimler çerçevesinde; sadece Hayek'in görüşleri değil, etkilendiği klasik liberal düşünce ve mensubu olduğu Avusturya Okulu içinde aldığı yer de irdelenecektir. Polemiklerinde ise, tartışma taraflar arasında değerlendirilecek ve böylece düşünürün iktisat bilimindeki yeri ve katkısı olabildiğince berraklaştırılmaya çalışılacaktır.

1. Piyasa Düzeni: Nedir Ne Değildir?

Piyasa insanlık tarihinin oldukça eski dönemlerinden beri varlığını sürdüren bir kurumdur. Buna karşılık piyasa mekanizması 18. ve 19. yüzyıllardan itibaren sınıai kapitalizm ile birlikte gelişmeye başlamıştır. Piyasa, esas itibarıyla mal ve hizmetlerin alıcı ve satıcılarını karşı karşıya getiren belli bir mekansal çerçeveyi ifade etmektedir. Piyasa mekanizması bir iktisadî kurumlar bütünüdür (Türkkan, 1993:207).

Ancak piyasa ekonomisi hakkında günümüzde büyük bir karmaşıklığın yaşandığı da açıktır. Onun ne olduğu, sosyal hayatın hangi alanıyla ilgili bulunduğu tam olarak bilinmemektedir. Bugün piyasa ekonomisi deyince, akla ilk gelen hangi ahlâkî ve felsefî temellere dayandığı bilinmeyen bir ekonomik sistem olduğudur. Çeşitli politik görüşlerin, farklı piyasa algılamaları mevcuttur (Yayla, 1993a: 134).

Hiç şüphe yoktur ki, her iktisadî modelin temelinde, ahlâkî önermeler bulunmaktadır. Bu bakımdan herhangi bir iktisadî sistemle meselâ özgürlük, ahlâk ve siyasal sistemin yakın ilişkisi mevcuttur. Piyasa ekonomisine bu açıdan bakmak, onun mahiyetini tam olarak anlamak açısından çok önemlidir. Hayek'in iktisat kitaplarında, genel bilgiler dışında oldukça değişik yöntemler ele alınmıştır (Yayla, 1993a:135). Bu anlamda, Hayek'in saf piyasa teorisine geçmeden önce, düşünürün düzen, birey ve özgürlük ile ilgili sosyal teorisi üzerinde yoğunlaşılacak ve sonra bu bilgiler ışığında onun piyasa teorisi incelenecektir.

1.1. Kendiliğinden Düzen ve Evrim

Hayek'in sosyal teorisinin en ilginç ve bir çok kişi için anlaşılması en zor kısımlarından biri "kendiliğinden düzen" ve evrim fikridir (Yayla, 1993a: 106). Bu düşünce sistematığı, onun piyasa ve devlet (müdahaleciliği) üzerine geliştirdiği teorilerde kilit öneme sahip olmuştur. Düşünür, bu alanda Mandeville, Hume, Adam Smith ve Adam Ferguson gibi İskoç politik iktisatçılarının şüpheli anti-rasyonalist geleneğini canlandırarak, sosyal evrim ve toplumsal değişimi anlamak için anti-rasyonalist kavramların öneminde ısrar etmiştir. Bu gelenek, toplumsal düzenin nasıl oluştuğunu nasıl korunduğunu anlamak için belirli bir metot önermektedir. Onlara göre, düzen tek tek bireylerin etkileşimleri sonucu kendiliğinden oluşur. Dil, hukuk, piyasa, hatta devlet gibi önemli işlevlere sahip bir şekilde kurumlar böylelikle gelişmiştir. Onlar birisi tarafından tasarlanmış olmayıp, planlanmamış ve öngörülmemiş biçimde ortaya çıkarlar. Bir kere oluştuklarında, toplumsal etkileşimleri koordine ederler ve başka bir çok kurumun gelişmesine imkan verirler (Gamble, 1997).

Hayek'in "bir ilişkiler durumu" olarak tasvir ettiği ve toplumun üyelerinin (birlikte) yaşaması ve ihtiyaçlarının çoğunun giderilmesini sağlayan "düzen" kavramının bilinçli bir akıl tarafından değil de, karşılıklı ve tasarlanmış insan faaliyetlerinin sonucu olarak oluştuğunu ifade eden "kendiliğinden düzen" (spontaneous order) düşüncesinin (Hayek, 1996: 55-56) anlaşılması için, onu evrim teorisi ile birlikte ele almak gereklidir. Çünkü evrim teorisi ve kendiliğinden düzen Hayek'in terminolojisindeki ikiz kavramlardır (Yayla, 1993a: 107).

Evrim süreci, insan akli ve sosyal bilginin mahiyetine dayalı olarak işlemektedir. Hayek'e göre, insan akli dış dünyadan gelen uyarılar karşısında tamamen pasif bir organ değildir. Akıl, aslında bu uyarıları kendinde mevcut kategorilere göre tasnif eden bir "sınıflandırma aleti"dir. Söz konusu bu kategoriler sabit olmayıp bir evrim sürecindedir. Yani, aklın kendisi süregelen bir evrim içinde bulunmaktadır. Dolayısıyla insanlarda "objektif" olarak verili, herkesin peşinen ve herşeyden bağıntısız olarak sahip olduğu bir "akıl" söz konusu değildir. (Yayla, 1993b:220-221). Hayek'e göre, insan aklının bir diğer temel özelliği, onun kural-yönetimli olması ve soyut kurallarla ayrılmaz bir bağlantısının bulunmasıdır. Düşünür, akıl adını verdiğimiz şeyin aslında "birleşik olarak belirli eylemleri belirleyen kurallar sistemi" olduğunu söyler. Fakat bu kuralların belki çoğu, kelimelere dökülüp ifade edilemezler. Bu bakımdan aklın işleyiş kurallarının ne olduğunu tam olarak bilememekte ve akıl, ne olduğunu bilmediği bu kurallara dayanarak işleyişini sürdürmektedir (Yayla, 1993b: 221).

Akıldan bilgiye geçildiğinde, Hayek'in iki önemli noktayı önemle vurguladığı görülmektedir: bilginin parçalılığı ve aklın bilgisinin sınırlılığı. Bilgi bir bütün olarak hiçbir mekânda ve hiçbir zihinde bulunmamaktadır. Bilgi,

bütün insanlar arasında dağıtılmış vaziyettedir, yani parçalıdır. Bundan dolayı, her bir bireyin sahip olduğu bilgi sınırlıdır ve bilgi bütünün ancak küçük bir parçasını teşkil eder. Böylece insanın, adeta bir “bilmezlik perdesi” ardından ne kadar zeki olursa olsun hangi bilimsel kapasiteyi ve etkin çalışma yöntemlerini kullanırsa kullansın, sahip olacağı sosyal bilgi, bilgi bütününün çok küçük bir parçasına tekabül edecektir (Yayla, 1993b: 221).

Sosyal bilginin parçalı ve dağınık oluşu ile insan aklı ve bilgisinin sınırlılığı sosyal düzen açısından önemli sonuçlar doğurmaktadır. En önemlisi, tamamen merkezi planlamaya dayanan yapma bir sosyal düzenin oluşturulamayacak olmasıdır. Bir kişinin veya bir grubun bütün bilgiye sahip olması ve buna dayanarak, insan davranışlarının önceden belirlendiği, kontrol altına alındığı ve istenildiği gibi yönlendirildiği bir sosyal düzen oluşturmak mümkün değildir. Buna teşebbüs etmek (her türlü müdahale dahil) insanların karşılıklı etkileşimleri sonucu ortaya çıkan kendiliğinden düzeni (spontaneous order) tahrip edecek ve zararlı sonuçlara yol açacaktır (Yayla, 1993b: 221-222).

Kendiliğinden doğan düzen fikri, Hayek’in sosyal teorisinin özü ve insanlığın düşünce birikimine yaptığı bir katkıdır (Yayla, 1993b: 222). Düşünür, belli bir beyin tarafından tasarlanmamış, kendi kendini üreten veya içsel (endogenous) olarak görülen bir düşünce sistemi olarak anılan bu düzen türüne kökü Yunancaya dayanan “kozmos” (cosmos) adını vermektedir.

Buna karşın Hayek, farklı bireylerin davranışlarını belirleyen amaçların ve beklentilerinin uyumunu sağlayan düzeninin, sosyal hayatta nasıl ortaya çıktığını anlamaya yönelik, düşünce tarihinde, bir diğer akımın varlığından da söz eder. Bu düşünce, düzeni, belli bir beyin tarafından önceden tasarlanarak yapılmış bir organizasyon olarak görmektedir (Hayek, 1996: 56-57). Kartezyen rasyonalist veya Hayek’in ifadesiyle kurucu rasyonalist gelenek olarak adlandırılan bu düşünce sistemi, Aydınlanma çağının doğmasından bu yana sürmektedir ve Hobbes, Rousseau, Bentham, J. S. Mill gibi düşünürler, bu gelenekte yer almaktadır (Yayla, 1993b: 106-108). Hayek, bu düzen anlayışını, genellikle biri tarafından önceden tasarlanarak yapılmış bir tanzim (Hayek, 1996:56) olarak yorumlamış olduğu için kavram, özgürlüğü savunanlar arasında pek rağbet görmemiş ve esas itibarıyla otoriterler tarafından tercih edilmiştir. Hayek, bu türden düzenlere de organizasyon veya yine kökü Yunancaya dayanan “taxis” demeyi uygun görmektedir.

Bu çerçevede Hayek; kendiliğinden doğan düzen veya kozmos ile organizasyon veya taxis olarak adlandırdığı düzenin özelliklerini karşılaştırarak, aralarındaki farkı ortaya koymaya çalışmıştır. Ona göre taxis, nisbî olarak basittir; en azından yapıcının nüfuz edebileceği kadar ılımlı bir karmaşıklık derecesiyle sınırlı olmak zorundadır. Ayrıca bu düzenler somuttur, varlıkları sezgiyle de olsa kolayca algılanabilir. Son olarak belirli hedefler hiyerarşisine, somut amaçlara, yani yapıcıların gayelerine hizmet etmek durumundadır (Hayek,

1996: 59). Oysa taxis'in bu özelliklerinin hiç-birisi kozmos'lar için geçerli değildir. Kozmos, taxis'e nispetle çok daha karmaşıktır; onun karmaşıklığı insan aklının hükmedebileceği çerçeveyi aşar. Bu düzen soyut olarak kabul edilebilir. Soyut olması, düzenin belirli unsurları ve hatta, bu unsurların sayıları değişirken, onun varlığını sürdürmesini ifade eder. Son olarak, birileri tarafından bilinçli ve amaçlı yapılmadığı için, kozmos belirli bir amaçlar hiyerarşisine hizmet etmez, aksine bilinemeyecek kadar çeşitli hatta birbiriyle çelişen amaçların izlenmesine izin verir (Yayla, 1993a: 118-119).

Bu anlamda kozmos'lar soyut-genel-eşit kurallara dayanıyor olmaları sebebiyle, nomokratik (hukuka-kurallara dayalı) düzenler olarak da adlandırılabilir. Ayrıca burada somut bir amaçlar hiyerarşisi olmaması ve bireylerin amaç ve araçlarını seçmekteki serbestisi yüzünden özgürlükçü düzenler olarak da anılabilir. Hayek'e göre nomokratik düzenin en önemli yanlarından birisi de, farklı amaçları izleyen kişi ve grupların barış içinde yaşamalarına olanak vermesidir (Yayla, 1993a:119).

Sonuç olarak, kozmos'un kuralları ile taxis'in kuralları arasında önemli farklılıklar mevcuttur. Bu farklılıklar aynı zamanda iki düzen tipi arasındaki ayrılıkları da en belirgin biçimde yansıtmaktadır. Bir taxis, belirli bir amaçlar sıralamasına göre hiyerarşik bir yapı olarak ortaya çıktığından, daha çok emirlerin ağırlıklı olacağı kurallar dizisi tarafından yönlendirilirken, buna karşın kozmos'ta, insan davranışına rehberlik eden özel emirlerden ziyade kurallardır (Yayla, 1993a:124-125).

Bu durum değişik bakış açısıyla kuralların rehberlik ettiği kozmosun bilgi ve beceri kullanımı bakımından organizasyona karşı ciddi bir üstünlük sağladığını göstermektedir. Şöyle ki, (herhangi) bir merkezî otorite tarafından organize edilip yönetilen toplum, açıktır ki otoritenin sahip olduğu bilgi miktarı ile sınırlandırılacaktır. Toplumun çevredeki yeni değişikliklere reaksiyon gösterip gösterememesi, toplumun merkezî aklında yeterli bilgiye sahip olup olmadığına bağlıdır. Bu, bilginin işleyişine ilişkin ciddi bir sınır teşkil edecektir (Butler, 1996:28).

Buna karşılık, nasıl davranacağımıza ilişkin bilginin; bir merkezî otoriteden ziyade, milyonlarca birey tarafından elde tutulduğu durumu içeren kozmos'ta çok daha fazla enformasyon işlenebilecektir. Çünkü, bireyler yerel (lokal) durumlara ilişkin bilgilerini kullanabildikleri için, yönetilmek ve yönlendirilmek zorunda kalmaksızın her türlü duruma karşı kendilerini çabucak ayarlayabilecektir. Bu bakımdan hukuk kuralları çerçevesinde işleyen kozmos, taxise göre çok daha etkin çalışacaktır (Butler, 1996:29). Böylece kendiliğinden doğan düzenleyici güçleri kullanarak bizi böyle zeka bakımından asla hükmedilemeyecek veya önceden tasarlanarak düzenlenemeyecek derecede karmaşık (Hayek, 1996: 63) ilişkilerin koordinasyonu da sağlanmış olacaktır.

Ancak bu noktada belirtilmesi gereken bir husus daha vardır. O da saf anlamda bir kendiliğinden doğan düzene sahip olunamayacağıdır (Güvenç, 1999: 77). Bir kendiliğinden düzen aynı zamanda, bireylerle beraber bazı organizasyonları da barındırmaktadır. Nitekim kozmos'un bazı elementleri (aile, çiftlik, fabrika, şirket gibi bazı organizasyon çeşitleri) onun içerisinde birçok sınırlı görev işinin yerine getirilebilmesi için en güçlü yöntemdir.² Bununla beraber, iki düzenin her toplumda birlikte varolması, bunları istediğimiz gibi birleştirebileceğimiz anlamına da gelmemelidir. Hayek, bu anlamdaki karşılıklı göstermek üzere; kendiliğinden doğan düzene (medeniyet) makrokozmos, onun içerisinde yer alan küçük gruplara mikro-kozmos demektedir. Mikro-kozmoslar, medeniyetler için önemlidirler, ancak tek başına bir düzen yaratma konusunda yetersizdirler (Yayla, 1993a:123-124).

Sonuç olarak; "kendiliğinden düzen" Hayek'in temel düşüncelerinden biridir ve piyasa, devlet gibi olguların açıklanmasında kilit öneme sahiptir. O, bu düşünceden hareketle; kanun hakimiyeti altında özgürlük kavramını savunmuş, devlet müdahaleciliğine karşı durmuştur. Ayrıca üstün ve mükemmel olarak ifade ettiği piyasa düzeninin kendiliğinden düzenleyici mekanizmalarını; A. Smith'in, fertlerin amaçlamadıkları halde diğer insanların da yararına bir kısım hizmetleri görebilmesi anlamında kullandığı "görünmez el" (Invisible hand) düşüncesine getirdiği yeni bir aşama olarak (Akdiş, 1994) ele almaktadır.

1. 2. Birey, Özgürlük ve Sosyal Düzen

Hayek ve diğer klasik liberal düşünürler, sosyal bilimler alanında kendilerini oluşturan parçalardan bağımsız "sui generis" (kendine özgü) varlıklar olarak varolan toplum gibi kavramsal bütünlerin, bir bütün olarak kavranabileceğini öne süren metodolojik kolektivizmin, yani objektivist anlayışın karşısında olmuşlardır. Buna karşın bireyi ön planda tutan subjektivizm ve(ya) metodolojik bireyciliği ön plana çıkarmışlardır (Yayla, 1993a: 94-96).

Klasik liberalizmin temel unsurlarından olan bireycilik, Hayek'in sosyal teorisine bütün yönleriyle hâkimdir. Hatta Hayek, bireyciliği, klasik liberalizmi adlandırmak için, onunla eş anlamda kullanmıştır (Yayla, 1993a: 95). Hayek'e göre, bireycilik, temel anlamda ferde fert olarak saygı göstermek, kanaat ve zevklerin ve ne kadar dar olursa olsun kendi sahası içinde kendine ait bir mese-

² Kozmos ve taxis'lerin iç içe geçmesi aslında ikisi arasında bir üstünlük karşılaştırması yapılmasını zorlaştırmaktadır. Bu anlamda; düşünür üzerine kapsamlı bir inceleme kaleme alan Andrew Gamble, Hayek'in kendiliğinden düzenlerin, organizasyonlara karşı her zaman daha üstün olduğuna ilişkin doyurucu bir kanıtlama getiremediğini belirtmektedir (Gamble, 1996:39). Daha da ötesi, toplumların her zaman için kendiliğinden düzen ile ilgili çözümleri seçmemesi için birkaç neden sayılabilmektedir. Detayları için Bkz. Fukuyama (2000: 169-180).

le olduğunu kabul etmek, insanların ferdi hürriyetleri ve eğilimlerini inkişaf ettirmelerinin kayda değer olduğuna inanmaktadır. Bu nedenle, en temel ve gerçek varlık olan birey, kendi başına bir amaç olarak asla araç durumuna düşürülmemelidir (Çetin, 1999: 220; Yayla, 1992: 147).

Bireyciliğin bu anlamda metodolojik olarak benimsenmesi, beraberinde başka ilkeleri de çıkarabilmektedir. Özellikle bireyin insan olarak kendi amaçlarını seçebilmesi ve bunları gerçekleştirmek için lüzumlu eylemleri yapabilmesini gerektirir. Bunun için birey özgür olmalıdır. O halde bireycilik ile özgürlük arasında kopartılamayacak bir bağlantı söz konusudur (Yayla, 1992: 47). Bu anlamda sosyal düzeni belirleyen iki temel soru vardır. Birincisi sosyal düzen birey haklarını tanır mı? Ve bir sosyal sistem insan ilişkilerinde zoru yasaklar mı? İkinci sorunun cevabı, aslında ilk sorunun cevabının pratiğe uygulanmasını ifade eder (Rand, 1993: 164).

Sosyal düzende insan, kendi vücuduna, aklına, hayatına, emeğine ve ürününe sahip olan egemen bir birey midir? Yoksa kabilenin (devlet, toplum vb.) istediği zaman, herhangi bir şekilde satabileceği, kendi kanaatlerini dikte edebileceği, hayat tarzını öngöreceği, işini kontrol edeceği ve ürünlerini kamulaştırabileceği malı mıdır? İnsan kendi hatırı için varolma hakkına sahip midir; yoksa o, kabileyeye hizmet ederek hayatını satın almayı sürdürmesi gereken, fakat hiçbir zaman hayatını hür ve serbest olarak kazanamayan, sözleşme ile bağlanmış bir uşak olarak kölelik düzeninde mi doğmuştur? Yani temel mesele, insanın özgür olup olmadığıdır; gerisi uygulama ve sonuçlardır (Rand, 1993:164).

Rand'a göre (1993:164), insanlık tarihinde bu soruya cevap veren yegane sistem kapitalizmdir. "Kapitalizm, mülkiyet haklarını da kapsayarak, bütün birey haklarını tanıyan, bütün mülkiyetin özel bireylerce sahiplenildiği bir sosyal sistemdir. Özgürlük liberalizm için olmazsa olmaz bir değerdir" (Çetin, 1999:221). Bu sebeple liberal düşünce geleneğinde, özgürlük hemen hemen her yazarın önemle ve özenle vurguladığı değerlerin başta gelenlerindedir. Özgürlük; hoşgörü, tolerans ve özel hayat gibi değerlerin yanında, anayasacılık, kanun hakimiyeti gibi kurumların da başlıca kaynağıdır (Yayla, 1992: 147-148). Ayrıca diğerleri kadar önemli bir diğer husus da ekonomik özgürlük ile bireysel özgürlüğün iç içe geçmiş ve ayrılması mümkün olmayan ilişki içinde olmasıdır (Çetin, 1999: 225).

Özgürlüğü, liberal gelenek içinde merkez kabul eden birçok yazar gibi, Hayek de özgürlüğe büyük önem atfetmektedir. Hatta, o, liberal düşünce geleneğinde, özgürlüğün savunusunun yirminci yüzyıldaki en önemli temsilcilerinden sayılmaktadır. Yayla (1993a: 20), bu önermenin genelde pek tartışılmadan kabul edildiğini ifade eder. Ona göre filozof, bireysel özgürlüğe yönelik tehditlerin arttığı dönemde yayınladığı "The Road to Serfdom" (1944) ve 1960 yılında yayınladığı "The Constitution of Liberty" adlı eseri ile bu payeyi sonuna kadar hak etmiştir.

Hayek'in özgürlük ile ilgili yapmış olduğu ilk işlerden biri, onun mahiyetini açıklamak olmuştur. Çünkü siyasal teoride bazı kavramların mahiyeti üzerinde sonu gelmez tartışmalar yapılmış ve yapılagelmektedir. Özgürlükte bu kavramlardan biri ve belki de en önemlisidir. Konu üzerine çok farklı ve karmaşık açıklamalar getirilmiştir (Yayla, 1992:149).

Genel anlamda özgürlük negatif veya pozitif karakterli olarak ikiye ayrılabilir. Hayek'e (ve diğer klasik liberal yazarlara) göre, özgürlük kavramı bireysel içerikli bir özgürlüktür ve negatif karakterlidir. Negatif karakter, diğer insanlardan gelen, gelebilecek olan zorun yokluğunu gösterir (Yayla, 1993a: 257). Negatif olma vasfı sadece özgürlüğe mahsus değildir. Düşünür barış ve güvenlik gibi kavramların da negatif karakterli olduğunu ifade eder (Hayek, 1997:195).

Özgürlüğün negatif karakterini vurgulayan Hayek, diğer özgürlük anlayışlarını da irdelemektedir. Özgürlük, bazen, sadece siyasal özgürlük, bazen iç (inner) veya metafizik özgürlük ve bazen de iktidar-yetenek (power-ability) anlamında kullanılmaktadır. Düşünür, bunların özgürlükle bazen yakın ilişkileri bulunsa bile, klasik liberalizmin kabul ettiği anlamda özgürlük olmayıp, başka değerlere veya kurumlara işaret ettiğini ifade eder (Yayla, 1992: 150). Klasik liberalizmin özgürlük anlayışından daha farklı olan bu tür anlayışlara genel olarak pozitif özgürlük adı verilmektedir.

Pozitif özgürlük, genelde, bireylerin özgür olmaları için eyleme muktedir kılınmaları gerektiğini, bunun için de devletin bazı görevler üstlenmesi ve toplumsal yaşama bu anlamda özgürlüğü artırıcı müdahalede bulunması lazım geldiğini³ savunurlar (Yayla, 1992: 150-151). Görüleceği gibi, pozitif özgürlük bir müdahale içermektedir. Bu müdahaleler bireylerin vereceği kararlara müdahaleyi de kapsayabileceği için, Hayek'e ve dahası liberal düşünce geleneğine göre oldukça aykırı düşmektedir.

Hayek, bireylerin dışarıdan gelen "zor"a karşı masun olmasını içeren özgürlüğün negatif karakterini vurgularken, bu temelden hareketle özgürlüğün dört temel özelliğini vermektedir. Bireyin herkesin tabi olduğu kanunlara tabi olması, çalışma ve işini bulmakta serbest olması, keyfi uygulamalardan masun olması ve mülkiyet sahibi olmaya hakkının olması (Hayek, 1960: 47).

Bu noktada özgürlüğün, dışarıdan gelen zor ile ilişkisine değinmek gerekmektedir. Hayek'in zorlama ile kastettiği, bir kimsenin çevresinin, başka biri tarafından (devlet vb.) o bireyi daha büyük bir kötülükten kaçıdırmak için, kendi kendisinin bağdaşık (coherent) planına göre davranmak yerine, o kimsenin amaçlarına hizmet etmeye zorlayacak biçimde kontrol edilmesidir. Böyle bir durumda kişi kendi bilgi ve zekasını kullanmaya veya kendi amaç-

³ Bu görüş T. H. Green tarafından formüle edilmiştir. Daha katı görüşe sahip radikal yazarlar da vardır. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Yayla (1992: 150-152).

larını ve inançlarını izlemeye muktedir değildir. Zorlama kötü bir şeydir, zira bireyi düşünen ve değerlendiren bir varlık olmaktan çıkarır ve onu başka birinin amaçlarının elde edilmesinde kullanılacak basit bir araç durumuna düşürür. Bu anlamda bireye, belli şartlar çerçevesinde özel bir alanın bırakılması ve bireyin bunu öngörmesi gereklidir (Yayla, 1993a: 139).

Zorlama, özgürlüğe yönelik temel tehdit olmasına rağmen, zorlamadan bütünüyle kaçınmak da mümkün değildir. Çünkü zoru önlemenin de tek yolu zorlama tehtididir. Bu anlamda (paradoksal olarak) özgür toplum, zoru önlemenin tek yolu olan zor tehdidi için, devleti tekel görmüştür. Hayek, devletin bu alanda bulunmasının ancak onun bireylerin bilinen özel alanlarını diğerlerinin müdahalelerine karşı korumasıyla ve yine devletin bu özel alanları, spesifik uygulamalarla değil, fakat bireyin, ona farklı türden durumlarda hükümetin ne yapacağını söyleyen kurallara dayanarak, kendi sahasını belirleyebileceği şartları oluşturarak sınırlandırmasıyla mümkün olabileceğini söyler (Yayla, 1993a: 29). Bu da ancak bilinen ve belli kurallar izlenerek, yani kanun hakimiyeti çerçevesinde mümkün olabilecektir. Bu sebeple, bireysel özgürlük ya da negatif özgürlük adını verdiğimiz şeyin diğer bir adı da "kanun hâkimiyeti altında özgürlük"tür.

Liberalizmin olmazsa olmaz şartı olarak kabul edilen özgürlüğün, negatif karakterini vurguladıktan sonra, üzerinde değerlendirmede bulunulması gereken bir diğer temel husus da onun uygulamada nasıl sağlanacağıdır; yani ekonomik sistemle özgürlük arasındaki ilişkinin niteliğidir.

Liberalizmin özgürlük anlayışının çok önemli bir yönü de ekonomik özgürlüktür. Bu anlamda devletin zor faaliyetlerini, kanun hakimiyeti ilkesi ile sınırlandıran Hayek ve diğer klasik liberal düşünürler, ekonomik özgürlük ile özgürlük arasında bire bir bağlantı kurmuşlardır. Örneğin, Mises'e göre, ekonomik özgürlük ile genel özgürlük arasında iç içe geçen, ayrılması mümkün olmayan bir ilişki bulunmaktadır. Ekonomik özgürlüğün olması demek, piyasa ekonomisinin olması demektir. Piyasa ekonomisinin olmadığı yerde özgürlük de yoktur. Özgürlüğü yaratan kanunlar, anayasalar vb. değildir; piyasa ekonomisidir (Yayla, 1992: 165). Hayek de aynı paralelde düşünmekte ve piyasa düzenini bireysel özgürlüğün teminatı olarak görmektedir.

2. Piyasa Düzeni: Ortak Amaçlar Yerine Karşılıklı Amaçlar

Kendiliğinden düzenlerin en tipik örneklerinden olan piyasa düzeni (Yayla, 1993a: 134) Hayek'e göre üstündür (Butler, 1996: 52). Çünkü o, üzerinde anlaşmaya varılmış bir amaçlar hiyerarşisinden (organizasyondan) oldukça farklıdır ve içinde bireysel özgürlüğü ve onun değer verdiği her şeyi mümkün kılabilir. Düşünürüne göre, piyasa düzeni, büyük toplumun, insanların barış içinde yaşayabilecekleri ve ayrı ayrı izleyecekleri öznel a-

maçların farklılığına rağmen birbirlerine karşılıklı olarak yarar sağladıklarını keşfetmeleri ile ortaya çıkmıştır. Bu keşif, izlenmesi zorunlu somut araçlar yerine soyut davranış kurallarının ikame edilmesi yoluyla, barış içinde aynı amaçları izleyen küçük grupların sınırlarını aşarak genişlemelerini mümkün kılmıştır. Çünkü, bu keşif her bir bireyin, tanınması bile gerekmeyen ve kendisinininkinden tamamen farklı amaçlara sahip kimselerin bilgi ve becerilerinden yararlanmasına imkan vermiştir (Hayek, 1995b: 151).

Somut ortak amaçlar söz konusu olmaksızın böyle bir barışçı işbirliğini mümkün kılan belirleyici adım, Hayek'e göre trampa veya mübadelenin kabul edilmesiyle atılmıştır. Mübadele, değişik kimselerin aynı şeyleri farklı amaçlarla kullandıklarını ve kişinin başkalarına onun ihtiyaç duyduğunu vermesi, karşılığında ondan onun sahip olduğu bir şey elde ederek, karşılıklı yarar elde etmelerini sağlayan soyut bir anlaşmadır. Bu anlaşma ile bir piyasa düzeninde, bireylerin başkalarını umursamadan, hatta onlardan haberdar olmaksızın onların ihtiyaçlarına katkıda bulunmaları sağlanır (Hayek, 1995b: 151).

Hayek, mübadelenin insanları birbirlerine faydalı kılan bu etkisi ilk defa açık biçimde kabul edildikten sonra,⁴ işbölümünün ortaya çıkışı ve farklı kişilerin hizmet etmesini sağlayanın, onların "bencil" amaçları olduğu gerçeği üzerine bazı yazarlar tarafından (eleştirisel olarak) oldukça fazla vurgu yapıldığını söyler. Ona göre bu, meseleye oldukça dar açıdan bakılmasından kaynaklanmıştır. Piyasa düzeninde önemli olan, bencil olsa da olmasa da bireylerin, kişiden kişiye büyük ölçüde değişen farklı bilgileri bağdaştırmasıdır. O, insanlar kendi çıkarlarını izlerken ister tamamen bencil isterse tamamen diğerkâm olsunlar, başka pek çok kişinin çoğundan haberdar bile olmadıkları amaçlarına katkıda bulunacakları içindir ki, bir bütün olarak, bilinçli olarak oluşturulmuş herhangi bir organizasyondan üstündür. Büyük toplumda, değişik bireyler birbirlerinin çabalarından yalnızca amaçlarının farklı olması ile yararlanabilirler (Hayek, 1995b:152). Bu noktada A. Smith'in şu ifadeleri bu durumu açıklamaya yönelik önemli bir katkı yapabilir (Hayek, 1995b: 240):

"Bizim akşam yemeğimizi umabilmemiz; kasabın, biracının veya fırıncının iyilikseverliğinden değil fakat bunun onların çıkarlarına olmasından dolayıdır."

Büyük toplumun ortak somut amaçlara sahip olmaması veya amaçlarla değil de sırf araçlarla ilişkili olması, pek çok kişi tarafından dehşetli bir kusur olarak kabul edilir. Bu düşünce, bireylerin faaliyetleri ortak amaçlarca birbirine bağlanmadığı takdirde, faaliyetlerin zaruri olarak koordinesiz, israfçı ve hatta karşılıklı olarak tahripkar olacağı inancından kaynaklanır. Fakat tam aksine,

⁴ Hayek, bunun ilk defa 18. yüzyılın başlarında Bernard Mandeville tarafından "Fable of the Bees" adlı eserinde en etkili biçimde ifade edildiğini söylemektedir.

insanların ortak amaçlar üzerinde anlaşmaları mümkün olmadığı durumlarda dahi birlikte yaşama ve birbirlerine yararlı olmalarına olanak sağlaması, piyasa düzeninin en büyük üstünlüğüdür (Butler, 1996: 53).

Çünkü, piyasa düzeni, amaçları aynı olmayan ve hatta çıkarları çatışan büyük toplumun (fertlerini) bir arada tutan en önemli şeydir. Piyasa düzeni, para ağı (cash-nexus) vasıtasıyla (Hayek, 1995b:155) toplumun ahenk içinde olmasını sağlar. Örneğin; bir kimse müşterisinin amaçlarını bilip onları hiç onaylamayabilir ve üstelik müşterisi de onunkileri onaylamayabilir. Bu durumda dahi, bir kimse diğeri için ürün arz edebilir ve diğeri de talepte bulunabilir, böylece her iki taraf da mübadeleden fayda sağlayabilir. Bu durum piyasa düzeninin güç kaynağıdır; insanlar ortak amaçlarda birleşme dahi karşılıklı amaçları uzlaştırır ve onların işbirliği yapmasına izin verir. Başka bir durumda aynı kaynaklar üzerinde mücadele eden birbirinin düşmanı olabilecek insanları birbirinin ortağı ve tamamlayıcısı yapar (Butler, 1996: 54).

Elbette ki insanlar arasındaki farklılığı çözüme kavuşturmak için büyük toplum içinde iktisadî olmayan çok sayıda başka ilişki ağlarının varolduğu da doğrudur. Ancak, bu herkesin değişen amaçlarını barışçı yoldan uzlaştıran ve herkesin yararını artıran sürecin, piyasa düzeni olduğu gerçeğini değiştirmez. Hayek'e göre, şimdilerde herkesin dilinde gezen ve bütün insanlığı "tek bir dünya" hâline getirmeye yönelik çabalar, bütün insanların karşılıklı bağımlılığını sağlayan piyasa düzeninin sonucudur. Bu konuda düşünür şöyle demektedir (Hayek, 1995b:155):

"Bugün herhangi bir Avrupalı veya Amerikalının hayatını Avustralya, Japonya veya Zaire'de olanlarla bağlantılandıran şey, piyasa ilişkileri ağıyla nakledilen etkilerdir."

Hayek'in piyasa düzeni ile ilgili düşüncelerini sonuçlandırmadan önce, onun konuya ilişkin bir sıkıntısını dile getirmek yararlı olacaktır. O, piyasa düzeninin doğru olarak anlaşılması için, herşeyden evvel ona bir "ekonomi" (piyasa ekonomisi) denmesinden kendimizi kurtarmamız gerektiğini ifade eder. Çünkü bir evin, bir çiftliğin veya bir işletmenin yönetimi de ekonomi olarak algılanmaktadır ve bunlar tek bir amaçlar hiyerarşisine hizmet ederler. Oysa, piyasa düzeni, bu türden tek bir amaçlar hiyerarşisine hizmet etmez. Genel olarak, (bugün) sosyal veya ulusal ekonomi diye adlandırılan şey bu anlamda bir ekonomi değil, fakat iç içe geçmiş bir çok ekonominin oluşturduğu bir şebekedir (Hayek, 1995b:149). Doğru anlamda "ekonomi" teknik anlamda bir örgüttür; yani, tek bir kuruluşun bildiği amaçların kullanımının bilinçli olarak tasarlanmasıdır. Oysa, piyasanın evreni (kozmos) böyle tek bir amaçlar ölçeğiyle ne yönetilir ne de yönetilebilir. Aksine ayrı ayrı bütün üyelerin değişken ve karşılaştırılabilir olmayan çok sayıda amacına hizmet eder (Hayek, 1995b: 150).

Hayek, ekonomi kelimesinden doğan bu türden bir karmaşıklığı önlemek için; pek çok münferit ekonominin bir piyasa içinde karşılıklı olarak ayar-

lanmasıyla gerçekleşen düzeni ifade etmek üzere, kökü Yunancaya dayanan “katallaksi” (catallaxy) kelimesini önermektedir. Böylece, bir katallaksi; “mülkiyet, haksız fiil ve sözleşme hukukunun kuralları içinde hareket eden insanlar aracılığı ile piyasa tarafından yaratılan özel bir kendiliğinden düzen türünü tanımlamış olacaktır.” (Hayek, 1995b:150-151).

2. 1. Koordinasyon Problemi ve Piyasa Süreci

Piyasanın herhangi bir bilinçli planlama veya kontrol olmadan milyonlarca bireysel amacı nasıl karşılayabildiği ve birçok insanın farklı amaç ve faaliyetlerini nasıl uzlaştırdığı, yani koordine ettiği sorusu bu noktada önem arz etmektedir (Butler, 1996: 56). Hayek bu sorunsalı, piyasayı bilginin ortaya çıkarıldığı ve iletildiği bir dinamik süreç olarak görerek aşar ve bu anlamda rekabet ve fiyat mekanizmasını ön plana çıkarır.

Ona göre, piyasa düzeninde fiyatlar bir bilgi iletişim mekanizması ve bir sinyal aracı olarak çalışmaktadır. Rekabet ise sonuçları önceden görülemeyen ve herhangi bir girişimciyi, diğerlerinin bulup göremediği fırsatları araştırıp bulmaya yönelten bir keşif yöntemidir (Yay, 1993a: 60; 1993b: 150). Hayek, piyasa sürecini bilgiyi ortaya çıkararak ve ileten bir aygıt olarak tasvir ederek, neo klasik “tam bilgi” varsayımını da reddetmiş olmaktadır. O, bilginin piyasa da parçalı, dağınık ve değişik noktalarda yoğunlaşmış olduğu varsayımından hareketle (Gamble, 1997) rekabet ve fiyatlar mekanizmasını bireyler arasındaki faaliyet ve amaçları koordine eden bir araç olarak görmektedir.

Hayek’in liberal düşünce geleneğine önemli katkılar sağlayan bu düşünceleri açıkça neo-klasik iktisadî düşünceden ayrılmaktadır. Ancak, bu düşünce sistematığı tamamıyla ona ait değildir. Bu, daha çok Menger-Mises-Hayek ekseninde ifade bulan ve “piyasa süreci teorisi” olarak adlandırılan (Oğuz, 2001a) bir geleneği ifade eder. Bu görüşler daha sonra, çoğu Avusturya Okulu mensubu iktisatçılarınca geliştirilerek daha da güncel hale getirilmiştir. Bu anlamda Hayek’in piyasa süreci teorisi ve koordinasyon problemi yönündeki düşüncelerini, öncelikle bilginin mahiyeti çerçevesinde ele alarak, bunun rekabet ve fiyatlar sistemi ile olan ilişkisi üzerinde yoğunlaşılacaktır.

2. 2. Bilginin Mahiyeti

Hayek, iktisatta bilgi sorununa özel bir önem vermiştir (Bulut, 1999: 93). Onun bilgi anlayışı normal olarak bir iktisatçının tanımından çok daha geniş bir alanı kapsamaktadır. Fiyatlar, beklentiler ve miktarların ötesinde, bilgi, iktisadî faaliyette bulunabilmenin pratik yetisini de içermektedir. Bilginin bu farklı kategoriler içinde bulunabilmesi, bilginin aktarılmasının araçları olarak iktisadî kurumların, formel iktisat teorisi içinde kabul edilenden daha fazla bir öneme sahip olduğunu göstermektedir (Oğuz, 1999).

Hayek’in (pratik) bilgiyi farketmesi, kullanması ve daha da ileri giderek, onu iktisadî ve sosyal düşüncelerinin temeline oturtması, zaman içerisinde

gerçekleşmiştir. İlk eserlerinde, bilginin önemli olduğuna yönelik ifadeler yer alsa da düşünür, (pratik) bilginin önemini, 1930'lu yıllarda, sosyalist iktisatçılar ile giriştiği iktisadî hesaplamanın doğası üzerine olan tartışmalarda gündeme getirmeye başlamıştır. Sosyalist ifade, iktisadî düzen içinde fiyatların bir merkezi otorite tarafından hesaplanabileceği (Oğuz, 1999) ve serbest (tam) rekabet kapitalizminde piyasanın çözmesi gereken denklemlerle, kollektivist sistemde, bakanlığın çözmesi gereken denklemler arasında bir fark olmadığını, bu anlamda kollektivist ekonomilerin de etkin çalışabileceğini iddia etmektedir (Kazgan, 1997: 346).

Buna karşılık Hayek, piyasa kurumlarının, diğer alternatif kurumlardan çok daha iyi biçimde, toplumun tüm bireyleri arasında yayılmış bilgidен yararlanabileceğini ifade etmiştir. Bu bilgi, çeşitli nedenlerle bir merkezi otorite tarafından belirli amaçların gerçekleştirilmesi için yeterince başarılı bir şekilde toplanamaz, bir araya getirilemez ve kullanılamaz. Bunun nedenleri üç ana noktada özetlenebilir (Yay, 1993a: 59-60);

i. Piyasadaki çeşitli şartların bilgisi geçici, kısa ömürlü, hemen eskleyen bir niteliğe sahiptir. Nispî fiyatlar ve girişimcilerin karşılaştıkları fırsatlara ilişkin bilgiler bu içeriktedir. Bu bilgi bir merkezi kamu otoritesi tarafından toplansa bile toplanma için geçen süre içinde pratik değerini kaybeder.

ii. Piyasanın sağladığı bilgi yerel ve zımnî (açık olmayan) bilgidir. Bu bilgi, teori ve önermelerden çok uygulama, hüner, yetenek ve geleneklerde içerilen yerel (lokal) bilgidir. Uygulama sürecinde elde edildiğinden kısmen teori halinde ifade edilebilir ve kamuoyuna sunulabilir. Merkezî planlama kurumlarının aksine; piyasa kurumları, bu pratik bilginin iktisadî ajanların faaliyetlerinde, tercih ve kararlarında ifade bulmasına izin verir.

iii. Piyasa kurumları ürün ve fırsatları hakkında bilgi sağlama yanında, iktisadî ajanların tercihleri hakkında da bilgi sağlar. Piyasa kurumları, yalnızca diğer alternatif kurumların sağlayamayacağı, toplumun üyeleri arasında yayılı bulunan bilgi ya da haberleri; buna ilaveten, başka hiçbir şekilde ortaya konamayacak tercihler hakkında da bilgi yayar.

Hayek'in, merkezi planlamanın mevcut pratik bilgiyi neden işleyemeyeceğini ilişkin düşüncelerini içeren bu özet, aynı zamanda onun bilginin mahiyetine ilişkin görüşlerini de vermektedir. Düşünürün bilginin bu parçalı, dağınık ve farklı yerlerde yoğunlaşmış (zaman boyutunu da içeren) düşünceleri "pratik bilgi" olarak adlandırılabilir (Oğuz, 1999).

Bu şahsi ve lokal bilgiyi içeren pratik bilgi, bahsedildiği gibi, Hayek'in piyasa süreci teorisinin temelini oluşturmaktadır. Hatta ona göre, toplumun "ekonomik problemi", nispî önemi sadece bireyler tarafından bilinen amaçlar için toplumun üyeleri tarafından bilinen kaynakların en iyi kullanımının nasıl sağlanacağı ya da kısaca, hiçbir kimseye bir bütün olarak verilmeyen bilginin kullanımı sorunudur (Oğuz, 1999).

Bu problemin çözümü, bireylerin davranışlarını sürekli olarak yeni bilgi karşısında ayarlamasını gerektirmektedir. Düşünür bu noktada, piyasa içinde bilgiyi ileten ve sinyal aracı olarak vazife gören fiyat mekanizmasını ön plana çıkarmaktadır.

2.3. İletişim Ağı Olarak Fiyat Mekanizması

Hayek, pratik bilginin, bahsedilen sebeplerle bir merkezî otorite tarafından kullanılamamasının, kollektivist bir toplumda “şuurlu bir kontrol” ile koordinasyonun sağlanamayacağını gösterdiğini ifade eder. Buna karşılık piyasa düzeni “fiyatlar” mekanizması yoluyla milyonlarca insanın çatışan amaçlarını birbirine uydurarak koordinasyonu en iyi biçimde gerçekleştirmektedir. Düşünür, bu konuda şunları söylemektedir (Hayek, 1995a: 51);

“Fiyat sistemi müteşebbislere, bir pilotun bazı kadranları gözetlemesi gibi, bir takım fiyatların seyrini gözetlemek suretiyle kendi faaliyetlerini diğer müteşebbislerin faaliyetlerine intibak ettirmek imkanını sağlar.”

Böylece fiyat sistemi, gerekli minimum çabayla, piyasadaki insanlara diğer insanların sahip oldukları ihtiyaçlar manzumesini ve bu insanların karşılanacak olan ihtiyaçlarını ne derecede arzu ettiklerini bildirir (Butler, 1996: 59). Fiyatlar, bunu bir iletişim mekanizması gibi çalışarak, bireylerin tercih ve isteklerindeki değişikliği; fiyat değişimleri ile diğer bireylere sinyal olarak göndererek yapmaktadır (Oğuz, 2001b).

Bu anlamda Hayek’in fiyat sisteminin, enformasyonu (haber alma) içeren “yatay” bilgi akımını ilettiği söylenebilir (Eren, 1991:110). Fiyat sistemi bu bilgiyi aktararak, diğer insanların faaliyetlerini belirler. Örneğin; kalay gibi bir kaynağın yeni bir kullanımının keşfedilmiş olduğunu veya mevcut kalay kaynağının tükenmekte olduğunu varsayalım. Gerçekte, girişimci için belirtilen bu nedenlerden hangisinin vuku bulduğu fark etmez. Girişimcinin tüm bilmesi gereken, artık yüksek bir fiyat gerektirdiği için kalayda idareli kullanımın gerektiği, piyasa koşullarındaki değişimin kalay üreticilerine ürettikleri maldan daha fazla kazanma imkanı verdiğidir. Bazı kalay kullanıcılarının, belki şimdi daha ucuz olan ikame mallara yönelerek, idareli davranacakları şüphesizdir. Böylece kıt kalay sadece alternatiflerinin olmadığı veya alternatiflerinin çok pahalı olduğu yerlerde kullanılmaya devam edecektir. İkame mallara olan bu yeni talep, bu malların daha fazla arzını veya daha az kâr elde edilebilir kullanım alanlarından çekilmesini harekete geçirecektir. Bu durum, ardından, ikame mallar için ikame edilecek olan şeyleri etkileyecek ve bu böylece sürüp gidecektir. Bu değişikliğin orijinal nedeninin farkında olan insan çok az olmakla birlikte, bütün piyasa düzeni kıtlığa veya yeni kalay talebine intibak sağlar ve tek bir piyasa gibi işler. Üreticiler ve kalay kullanıcısı tüketiciler, tüm sahayı gözden geçirmek veya kalayın muhtelif kullanımının ve onun ikamelerinin farkında olmak zorunda değildiler. Tam bir intibak

için üretici ve tüketicilerin tüm bilmeleri gereken husus, bu malların yerel (lokal) fiyatlarıdır. Böylece fiyatlar, birçok bilgiyi toparlayarak, gayri iradî birçok insanın amaçlarını koordine eder (Butler, 1996: 58).

Fiyat sistemi, sadece bireylerin çok geniş enformasyon kaynaklarından faydalanmalarını sağlamakla kalmaz. Ayrıca bireylere sanki her biri büyük bir tür bilgisayara sahip gibi, çok değişik talep türlerinin büyüklüğünü ve muhtelif malların azlığını karşılaştırmaları imkanını verir. Bunun sonucunda, fiyat sistemi malların en verimli ve en az maliyetle üretilmelerini temin eder (Butler, 1996: 60; Hayek, 1995b: 160).

Aynı ürünü üretmenin genellikle birçok yolu vardır. Örneğin, muşamba alacak bir müşteri, muşambanın kendirden mi, ketenden mi, jütten mi, pamuk veya naylondan mı yapıldığı ile pek az ilgilenecektir. Bu nedenle üretici en az maliyete gelen malı, yani arzu edilen diğer ürünlerden asgari fedakârlığı icabettiren malı kullanacaktır. Böylece üreticinin, en düşük maliyetle üretim yapma eylemi, diğer amaçlar için kullanılabilir maksimum miktarda kaynağı serbest bırakacaktır (Butler, 1996: 60-61).

Hayek özellikle "Unemployment and the Unions" (1980) adlı çalışmasında, minimum maliyette üretim metotlarına yönelmenin getirdiği sosyal faydaları açıkça ortaya koymaktadır. Ona göre; ucuz üretme, mümkün olduğunca az kaynak kullanmak demektir. Bu, farklı ürünlerin kullanım alanlarında her biri yerine ikame edilebildiği oranlar (fiyatlar) bakımından ölçülür. Maliyetleri azaltma, başka alanlarda daha fazla hasıla çekebilecek kaynakları serbest bırakmak demektir. Bu bakımdan belli bir durumda esas amaç, her zaman veri bir hasıla için olabildiğince az kaynak kullanmak olmalıdır. İnsanlar ancak, olabildiğince ucuz üretim sonucunda, diğer insanların faaliyetlerini satın almak için ayırabilecekleri gelire sahip olacaktır. Örneğin; Hayek, batılı ülke hükümetlerinin hala önemli ölçüde, olabildiğinden çok emek kullanımına yönelik istihdam politikası yürüttüğünü belirterek, bunun (insanlık açısından) "sosyal açıdan kayıp doğuran" zararlı bir durum olduğunu ifade eder (Bkz.: Butler, 1996: 201).

Sonuçlandırıcı bir özet yapılması gerekirse; Hayek'e göre, fiyatlar sistemi bir yandan bir sinyalizasyon vazifesi içinde bilgi aktarım mekanizması olarak çalışarak, farklı çıkarılara sahip insanların faaliyetlerini koordine ederken, diğer yandan mevcut teknik yöntemlerin ya da malların kıtlık derecelerinin nispi fiyatlara yansımalarıyla, girişimcinin üretimde en az maliyetli alanı seçmesine yol açarak, diğer amaçlar için kullanılacak kaynakların olabildiğince serbest bırakılmasına yardımcı olacaktır (Hayek, 1995b: 160-161). Bu sebeple düşünür fiyat mekanizmasını "olağanüstü bir şey" olarak tasvir etmiştir (Butler, 1996: 61).

Ancak fiyatlar mekanizması, Hayek'in piyasa süreci teorisinin ilk ayağını oluşturmaktadır. Çünkü fiyatlarda yansıyan toplam bilgi tamamıyla rekabe-

tin sonucu veya en azından, belli bir malın arz ve talebinin bir kaynağına ilişkin bilgi sahibi olan herkese piyasanın açık olmasının ürünüdür (Hayek, 1995b: 160). Bu anlamda bilgiyi ortaya çıkaran ve Hayek tarafından bir keşif yöntemi olarak adlandırılan rekabet mefhumunun ayrıca detaylı olarak incelenmesi gerekir.

2.4. Keşif Süreci Olarak Rekabet

Hayek'in nazarında rekabet, tıpkı bilimdeki deney gibi, herşeyden evvel bir keşif yöntemidir (Hayek, 1997: 103) ve sadece ekonomide değil, ekonomi dışındaki alanlarda da kimin daha iyi yapacağını önceden bilmediğimiz her durumda yararlanılacak bir yöntemdir (Yayla, 1993a: 138). O, piyasadaki girişimcileri, diğer girişimcilerin bulup göremediği fırsatları araştırıp bulmaya yöneltir (Yay, 1993b: 150).

Bu anlamda, düşünüre göre, rekabet durum değil bir faaliyettir ve rekabet süreci esas itibariyle bireylerin piyasa düzeninde sahip oldukları muhtelif zevk ve tercihler ile bu taleplerin mümkün olan en düşük maliyetle karşılanmasını mümkün kılacak muhtelif girdi ve alternatiflerin de keşfine imkan sağlayan bir süreçtir. Çünkü ekonomik hayatın gerçekleri daima değişmektedir ve böylece muhtelif süreçlere rekabetçi sürecin önerdiği çözümlerde değişecektir (Butler, 1996: 67).

Üreticileri yeni talep alanlarını deneme ve bulup çıkarmaya yarayan, diğer rakip üreticiler tarafından bilinmeyen zevk ve tercihlerin karşılanmasına sevk eden rekabettir. Bu girişimciliğe dair bir işlemdir ve geniş taleplerin tahmini için, yeni fırsatların ortaya konulmasında önemlidir. Bilgi kısmî olduğu için, bir girişimci, halkın tatmin edilmesini istediği bir ihtiyaçla karşılaşır, ardından bu ihtiyacı karşılamaya yönelebilir ya da piyasaya gerçekten talep edildiği or-taya çıkacak yeni bir ürün getirerek, bir tahminde bulunabilir. Her iki halde de girişimci, çabuk davranmaya mecburdur, çünkü yeni ve girilmemiş pazardan yararlanmak için harekete geçiren bir çok potansiyel rakibin varlığı kaçınılmazdır. Zira girişimci (en azından başlangıçta) piyasa da "önce bulunmanın" karşılığını alacak ve elde ettiği kar; aynı zamanda diğer girişimcileri onun örneğini geçmeye çalışmak için harekete geçirecektir (Butler, 1996: 67-68).

Maliyet cephesinde de, rakiplerin mevcudiyeti, üreticileri faktör girdilerinin en düşük maliyetli bileşimini arayıp bulmaları ve en düşük fiyatla en değerli hasılayı üretecek bileşimi keşfetme çabası içinde, muhtelif ürünleri denemeleri için harekete geçirecektir. Bu süreçte, daha önceden keşfedilmemiş fırsatların kullanımını ortaya çıkarmaya yardım edecektir (Butler, 1996: 68).

Görüleceği üzere "kâr" mefhumu rekabet sürecinde, gerek maliyet gerekse yeni talep alanlarının tespiti sahasında, bireyleri yeni ve girilmemiş alanları keşfetmeye zorlayan önemli faktörlerden biridir. Hayek'in temel savlarından

birisi, daha önce de değinildiği gibi piyasa faaliyetlerinden doğan fayda ve karşılıkların, insanları diğer insanların ihtiyaçları için (fili zorlama olmadan) maksimum ölçüde çalışmaya sevk etmesidir. Bu anlamda "kâr" toplum karşıtı (unsocial) veya havadan gelen bir kazanç olmak şöyle dursun, insanları çalışmaya ve karşılıklı fayda sağlamalarına sevk eden en önemli iticidir (Butler, 1996: 68).

Bahsedildiği anlamda rekabet, belli şartlar altında kaynakları, farklı mal ve hizmetlerin üretimine tahsis etmiştir. Bu durum, gerçekte bütün insanların bildiği olguları bilen ve bu bilgiden tamamıyla en etkin biçimde yararlanabilecek tek zihin tarafından hasıl edilebilecek ölçüde büyük bir verime yol açmıştır. Hayek'e göre, rekabetçi piyasa sürecinin ortaya çıkarttığı bu özel durum, iktisat teorisyenlerince entelektüel olarak o denli tatmin edici bulunmuştur ki, onu pragmatik olarak değerlendirmeye eğilim göstermişlerdir. Sonuçta rekabet meselesi, rekabet kural olarak bu sonuçları sağladığı için arzu edilmiş ya da, hatta, sadece bunları yaptığı zaman arzu edilirmişçesine muntazam ifade edilmiştir. Mamafih, piyasa lehine olan argümanı, bu özel "kusursuz rekabet" durumuna dayandırmak, bu durumun birkaç örnekte görülen istisnai bir durum olmasından kaynaklanan sebeplerle rekabetin bunu başaramadığı zaman zayıf olarak addedilmesine yol açabilmiştir. Böylece, rekabetin başarması gereken şey olarak tamamen gerçeklikten uzak ve çok yüksek bir standardın ko-runması, genellikle onun başardığı şeyin, hatalı bir biçimde yeterince takdir edilmemesine yol açmaktadır (Hayek, 1997: 99).

Oysa, kusursuz rekabet modeli iktisadî hayatın birkaç kesimi hariç varolmayan ve pek çok sektörde oluşturulmasına gücümüzün yetmediği ve bazen oluşturulsa bile meydana getirilmesi arzu edilirmeyen olguların varsayımına dayanmaktadır (Yayla, 1993a:138). Genellikle iktisat ders kitaplarında kusursuz ve tam rekabet modeli varsayımları dört ana başlık altında toplanmaktadır (Dinler, 1993:171);

- i. Atomisite koşulu (Alıcı ve satıcıların n sayıda mevcut olması)
- ii. Homojenlik koşulu (Alışverişe konu olan malların aynı nitelikte olması)
- iii. Mobilite koşulu (Piyasaya giriş ve çıkışların engellenmemesi)
- iv. Açıklık koşulu (Karar birimlerin tam bilgiye sahip olması)

Öne sürülen bu varsayımların çoğuna Hayek'in itirazı vardır. Bu koşulların öne sürülmesi rekabetin niteliğinin anlaşılmasından kaynaklanmaktadır. Örneğin, (bazen) tam rekabet koşullarının oluşmadığı durumlarda, bazıları daha düşük fiyatla mal satarak yeterli bir kâr elde edebileceği halde, ürünlerini marjinal maliyetlerin (MC) üzerindeki bir fiyata (P) satmayı uygun bulabilecektir. İşte bu noktada kusursuz rekabet ortamını standart addeden bazı teorisyenler itirazda bulunarak, durumun kusursuz rekabet ortamına

çe-kilmesini ya da diğer bir ifade ile firmaların $P=MC$ durumuna kadar üretimlerini genişletmelerini isterler (Hayek, 1997:105-106).

Ancak burada gözden kaçırılan nokta, hem üreticilerin ekonomik faaliyetlerde bulunması için kişisel çıkarlarına güvenip, hem de onların kendi çıkarlarına hizmet edecek üretimi yapmamasını istemenin paradoks olacaktır. Üretim tarzını geliştirmeyi teşvik etmek genellikle bir şeyi en önce yapmanın geçici bir kazanç sağlayacağı gerçeğini içermektedir. Üretimdeki birçok gelişme, kişi bu kârların yalnızca geçici olacağını ve ancak önde bulunduğu sürece devam edeceğini bilse dahi, her bir kişinin böylesi karlar için çaba sarf etmesinden dolayı ortaya çıkmaktadır (Hayek, 1997: 106).

Bununla beraber, herhangi bir üreticinin üretim maliyetleri (özellikle de marjinal maliyetleri) denetleyici bir yetkilinin netlikle belirleyebileceği objektif bir büyüklüğe de sahip değildir. Maliyetlerin gerçekte nasıl seyredeceğine ilişkin bilgi eksikliği, üreticilerin üretimlerini $P=MC$ durumuna değin üretim genişlemesine gitmesini engelleyici bir süreçtir. Bu tam bilgi ortamında doğabilecek bir durum olabilir ancak zaten rekabet, en düşük maliyeti keşfetme çabasının ta kendisi olduğuna göre, girişimcinin fiyatları marjinal maliyetle eşit olacak biçimde üretimini artırması isteği anlamsızdır (Hayek, 1997:106).

Ayrıca Hayek bu sebepler nedeniyle $P=MC$ anlamındaki “kâr” mefhumunun da objektif olarak değerlendirilemeyeceği kanaatindedir. Bu çerçevede $P = MC$ durumunu ifade eden “yeterli kâr” kavramının, girişimci için maruz kalınan riski meşrulaştırmaya “yeten kâr” ile değiştirilmesi gerektiğini savunur (Hayek, 1997: 107).

Böylece fabrikasını geliştirmek üzere büyük yatırımlar yapan şirketin, üretimini (derhal) fiyatların onun marjinal maliyet seviyesine düşeceği noktaya kadar genişletip genişletmemesi, müstakbel gelişmelerin ihtimaline bağlı olacaktır. Yeni ve daha müessir bir fabrikada kârlı olacak bir yatırımın yapılması, fiyatlar ancak bunların faaliyete geçmesinden bir süre sonra hâlen mevcut fabrikanın işletme maliyetinin üzerinde kalacaksa arzuya şayandır. Çünkü şirket girişimcisi için; yeni bir fabrikanın inşası, yalnızca bu yatırıma gömülen sermayenin amorti edilmesini değil, aynı zamanda onu meydana getiren riski telafi etmesi anlamındadır ve bu fiyatların marjinal maliyetlerin üzerinde kalmasını meşrulaştırmaktadır. Eğer bir firmanın başarılı olması halinde uzun vadede $P=MC$ noktası miktarınca üretim yapması istenirse, hiçbir girişimci başlangıçta böyle bir risk almak istemeyecektir (Hayek, 1997: 107-108).

Bu anlamda fiili teknelci karı elde eden bir firmanın, ürün fiyatlarını sadece marjinal maliyeti ucuna karşılayabileceği noktaya kadar genişletmesi için zorlamanın, pratikte ortaya çıkarılabileceği birçok zorluğun yanında; aslında esas problem bu durumun piyasa düzeninin dayandığı kanun hakimiyeti ilkesi ile bağdaşmamasıdır. Hayek bu konuda şöyle demektedir:

“Herhangi bir kişinin becerisini ya da haiz bulunduğu şeyleri hangi yoğunlukta kullanacağına hükmettiğimizde, becerisini bulmaca çözmeye ya da sermayesini pul koleksiyonu edinmek için kullanmasını yasaklamamızdan daha fazla bir haklılığa sahip olamayız (Hayek, 1997: 109).”

Üreticilerin tam bilgiye sahip olduğu şeklindeki bu türden yanlış düşüncenin yanında, Hayek'e göre, tam rekabet teorilerinin saçma taraflarından biri de ürünlerin homojen olduğu varsayımdır. Çünkü bahsettiğimiz anlamda rekabetin fonksiyonu üreticileri ayırmak, bir üreticinin diğer rakip üreticilerden daha iyi olduğu konusunda tüketicileri kanaat sahibi kılmaktır. Tıpatıp benzer iki doktor, iki manav yahut iki seyahat acentesi yoktur. Fakat, bu, onlar arasında rekabet olmadığı anlamına gelmez. Birbirleriyle aynı olmayan firmalar arasında rekabet gerçekten de çok çetin olabilir (Butler, 1996: 66). Sonuçta bu ve buna benzer tam rekabet varsayımları gelişme ve ilerleme için hiçbir fayda getirmeyecektir.

Düşünürün genel anlamda karşı çıktığı tam rekabet düşüncesi ile, onun piyasa teorisinde keşif süreci olarak nitelendirdiği rekabet anlayışı arasında kesişen tek varsayım “piyasaya giriş ve çıkışın engellenmemesidir”. Çünkü giriş serbestisi piyasadaki yerleşik taraflar için gerçek bir tehdit oluşturacaktır. Aşırı kârın varlığı piyasaya yeni firmalar çekeceği için, piyasadaki firmalar etkin çalışmak zorunda kalacaklardır (Oğuz, 2001b).

Sonuç olarak herşeyin daha önceden bilindiğini varsayan kusursuz rekabet modelleri, belirttiğimiz gibi, açıkça rekabetin niteliğinin anlaşılmasından ortaya çıkmıştır. Hayek'e göre, rekabet sürecinde sonuçların önceden görülebilmesi önemlidir, zaten sonucu görebilseydik rekabete ihtiyacımız olmazdı. İşte, rekabet, sonuçlarını önceden göremediğimiz halde, bir keşif yöntemi oluşturduğu için değerlidir. Ekonomi teorisi, modeller oluşturarak bu keşif sürecini inceleyebilir ancak, modellerden çıkan sonuçlar sunî olarak kurulan yapılarda test ettirilse bile gerekli bilgiye sahip olunamadığından gerçek hayatta teste tabi tutulamazlar (Hayek, 1997:105). Bu bilgiler ışığında bir keşif süreci olarak işleyen rekabet, engellenmediği takdirde piyasalarda şu üç durum ortaya çıkar.

- i. Herhangi bir birey ya da organizasyonun nasıl üreteceğini bildiği ve tüketicilerin diğer seçeneklere tercih edecekleri bir fiyata kar ederek satabileceği her şey üretilir.
- ii. Üretilen her şey, onu en azından aslında o şeyi üretmeyen herhangi biri kadar ucuza mal edebilenler tarafından üretilir.
- iii. Satılan her şey, onu o fiyata satabilecek olan, fakat aslında satmayan biriyle aynı ya da daha düşük bir fiyatla satılır (Yumer, 1993:115).

Hayek'e göre, rekabetin bu başarıları ilk bakışta mütevazı görünse de, bundan daha iyi sonuçlar veren başka bir usulünde bilinmediğini söyler. Ve rekabet nerede engellenir ya da önlenirse başarılarının şartları genellikle

karşılanmaktan uzak olur. Rekabetin pek çok alanda hükümetin önceden düşünülmüş politikalarıyla daima engellendiği göz önünde bulundurulursa, rekabetin işlemlerine izin verilen her yerde sonuca çok yakın bir biçimde yakınlaşma sağlanmış olmakla birlikte, bizler kesinlikle rekabeti başarması mümkün olmayan bir “mükemmellik” standardına göre işlemekten ziyade genel olarak mümkün kılmakla ilgilenmeliyiz⁵ (Hayek, 1997: 112-113).

Düşünürün rekabet ile ilgili düşüncelerine ilişkin son bir noktaya daha değinmek gerekiyor. O da rekabetle ilgili yanlış bir kanaat olarak, rekabetin ancak rasyonel davranan bireylerin varlığıyla mümkün olabileceğidir. Bu kanaate göre, bireyler ve işletmeler rasyonel davranış sergiliyorsa yani kendi çıkarlarının nerede olduğuna ve nasıl sağlanabileceğine dair hesaplar yapabiliyorlarsa bir rekabet ortamı doğabilir ve rekabet fonksiyonel olabilir (Yayla, 1993a: 143; Hayek, 1997: 14).

Hayek, rekabet açısından olaya bakıldığında ilişkinin tam tersine olduğunu ifade eder. Düşünürü göre, rekabet insanları kendi varlıklarını ve konumlarını muhafaza edebilmeleri veya daha iyiye götürebilmeleri için rasyonel davranmaya iter. Rekabet teorisi piyasa sürecine katılan herkesin rasyonel olduğu varsayımına değil tam tersine rekabet süreciyle, diğerlerine göre nispeten daha rasyonel olan az sayıda bireyin davranışlarının geriye kalanları, varlıklarını sürdürebilmek için taklit etmeye sürüklediği varsayımına dayanır (Yayla, 1993a: 143).

Rasyonel davranışın sahibine avantajlar sağladığı bir toplumda rasyonel yöntemler taklit edilmek suretiyle yaygınlaşacaktır. Ancak toplumda bireyin rasyonel davranarak yarar sağlamasına müsaade edilmiyorsa, rasyonel olmanın hiçbir anlamı kalmayacaktır. Bu sebeple rekabete işlerlilik kazandıran şey rasyonellik değildir. Rasyonelliği üretecek rekabet veya rekabete izin vermektir (Yayla, 1993a: 143-144).

2.5. İktisadî Genel Denge Eleştirisi

Neo klasik iktisadın (Walrasgil Genel Denge Analizinin) en temel kavramı, piyasa dengesidir ve bütün çaba çeşitli piyasaların dengeye varması için gerekli matematiksel şartların belirlenmesidir. Denge ile tüm planların karşılıklı bir şekilde gerçekleştirildiği ve herhangi bir düzeltmeye gerek kalmayan bir durum kastedilmektedir. Piyasadan elde edilen verilerle, piyasanın dengede olduğu hipotezinin tutarlı olduğu varsayılır (Yay, 1993a: 55).

Genel denge teorisyeni Walras'a göre, kendisinin denklemlerle ulaştığı genel denge çözümü piyasada serbest rekabet ve bireylerin yapacakları yeni sözleşmelerle gerçekleşir. Ona göre, bireyler piyasaya bazı mal stokları ile

⁵ Hayek'in “rekabet” hakkındaki düşüncelerinin daha geniş ayrıntısı için, Bkz. Hayek (2002:9-23).

ve ticaret amacıyla gelirler. Onların bu tavrına bağlı olarak fiyatlar oluşur. Eğer arz ve talep bu fiyatlarla birbirine eşit olursa hemen bir denge durumu ortaya çıkar. Eğer arz ve talep birbirine eşit değilse, bireyler aralarında yeni sözleşmelere yönelir ve bir süre sonra talep ve arzı eşitleyen denge fiyatı bulunur (Savaş, 1997: 558). Sonuçta piyasa(lar) dengededir ve yeni bir denge noktası bilindiği zaman, bireyler hemen o noktaya geçerler. Bu durum sürecin varlığını açıkça dışlar (Oğuz, 2001b).

Ancak Hayek'çi paradigma, piyasa sürecinin niteliği ve rolünü açıklamak için metodolojik bir hareket noktası olarak denge unsuru üzerindeki aşırı vurgunun, piyasa ekonomisinin en önemli yönlerini gözden kaçırmaya neden olacağını öne sürer. Değindiği gibi, herşeyden önce piyasanın bir süreç olduğu unutulmamalıdır (Yay, 1993a: 56).

İktisat biliminin bu denge analizini "saf seçim mantığı" (pure logic of choice) olarak tanımlayan Hayek (Oğuz, 2001a), denge kelimesinin eğer bir anlamı varsa, onun ancak planlarının ne olacağını tam olarak bilen ve muhtelif amaçları tam ve sarsılmaz bir uyum içinde olan "birey" bağlamında mevcut olabileceğini ifade eder (Butler, 1996: 70-71). Ama bir bütün olarak değerlendirildiğinde bunun gerçekleşmesi oldukça zordur.

Bu noktada bir bireyin dengede olması ne demektir ? sorusunun cevabı, birey ve toplum ilişkilerini (ve dengesini) ayırmak için yararlıdır. Bir bireyin faaliyetlerinin, aslında o bireyin planlarının bir parçası olduğu varsayıldığında, bireyin faaliyetleri arasında bir dengeden söz edilebilir. Bu durumda bilgi, zaman ve beklentileri içeren iki unsur ortaya çıkar.

i. Bir kimsenin faaliyetleri, o kişinin planlarının parçaları olarak düşünüldüğünde, kişinin bilgisindeki değişme, kişinin faaliyetleri arasındaki dengeyi ve dolayısıyla planı bozacaktır. O halde, denge bireyin yalnızca beklentilerinin doğru olduğu dönem esnasındaki faaliyetleri kapsar.

ii. Denge, faaliyetler arasındaki sıkı bir ilişki olduğundan ve faaliyetler bir zaman süreci içinde yerine getirilebileceğinden, denge kavramının anlam kazanmasında zaman önemli bir öğe olarak karşımıza çıkar (Yay, 1993a: 57).

Bu durumda önceden kararlaştırılan bir plana göre belirli bir dönemde faaliyet gösteren (soyutlanmış) bir kimsenin dengesinde pek zorluk yoktur. Şüphesiz subjektif içeriği olan planlar, objektif bilgi olan dışsal gerekçelere dayanarak yanlış varsayımlara dayanabilir ve değiştirilmeleri gerekebilir. Ancak bireyin planını orijinal biçimiyle mümkün kılacak bir dışsal olay seti her zaman var olacaktır (Yay, 1993a: 57).

Bu anlamda toplum için denge Hayek'te, bireylerin planlarının karşılıklı olarak bozulmadan birbiriyle uyumlu olması durumunda (Oğuz, 2001a) tutarlıdır. Bu ise ancak bir toplum için zamanın bir noktasında olur ve denge varsa, dışsal olaylar, yani objektif veriler, toplumun tüm üyelerinin subjektif

verilerine dayanan genel bekleyişlerine karşılık geldiği sürece devam edecektir (Yay, 1993a: 58).

İşte denge analizinde eleştirilmesi gereken nokta, bu objektif verilerle subjektif verilerin nasıl birbiriyle uyuşacağına araştırılmayıp, sadece dengenin varlığında bunların birbirleri ile uyuştunun varsayılmasıdır. İnsanların ne yapacağına analizi, onların ne bildiğinden başlaması gerektiğinden, dengeden objektif veriler çıkarılamaz (Yay, 1993a: 58).

Aslında Hayek tüm bu itirazlarına rağmen, yine de denge durumunu hep-ten reddetmez. Düşünür, piyasanın dengede olduğunu kabaca söylemenin bir anlamı olabileceğini belirterek, belli zamanlarda piyasada muhtelif bireylerin plan ve eylemlerinin, zaman içinde birbiriyle uyumlu hâle gelme eğilimlerinin olabileceğini ifade eder.⁶ Ancak bir durağan dengeden söz etmek mümkün değildir, piyasa içinde eğer bir denge varsa o da dinamik denge olabilir. O ise, bireylerin yeni değişikliklere karşı reaksiyonunun önceden tahmin edilemez olduğu ve bu nedenle dengeye doğru sürekli değişimi gösteren bir süreci ifade eder (Butler, 1996: 71).

Sonuç

Liberalizmin 1970'lerin başlarından itibaren kısa sürede şaşırtıcı bir şekilde, yeniden önem kazanması ve (tekrar) güçlü bir ideoloji hâlini almasında önemli role sahip olduğu yadsınamaz olan Hayek'in düşünce sistematüğünü iki geleneğin şekillendirdiği söylenebilir. Bunlar iktisadî analiz boyutunu oluşturan Avusturya okulu ve siyaset felsefesi boyutunu oluşturan klasik liberal düşüncedir. Hayek'in bu iki temel geleneğe dayanan paradigmasını, diğerlerinden ayıran en belirgin özellik, tüm görüşlerinin belirli metodolojik ilkelere dayanması ve görüşlerinin bu ilkelerle uyumlu olmasıdır. Tüm açıklamalarını metodolojik bireycilik-subjektivizm ile, amaçlanmayan sonuçlar, kendiliğinden düzen, bilgi ve zamanın önemi gibi ilkelere dayandıran Hayek'in metodolojik yaklaşımı, teorilerin daha çok açıklama gücü ve mantıksal tutarlılık ilkelerine önem veren, öndeyilerin testine ise kuşkuyla bakan bir yaklaşım olarak tanımlanabilir.

Bahsedilen çerçevede, onun piyasa teorisini şekillendiren formatın çıkış noktasını da bu metodolojik ilkeler belirlemektedir. Bu noktadan hareketle Hayek, gerek irdelediğimiz piyasa sistemine gerekse devlete bakışı ile, ders kitaplarındaki genel düşüncelerden önemli ölçüde ayrılmaktadır: Bilinene büyük eleştiriler getirmiş, yeni (ve daha gerçekçi) alternatifler üretmek için çalışmıştır.

⁶ Hatta Hayek, para ve konjonktür teorilerine ilişkin çalışmalarında "genel denge"den hareket etmektedir. Ancak bu daha çok bir metod sorunu olup, düşünür bunu piyasa dengesizliğini açıklamak için bir çıkış noktası olarak kullanmıştır (Yay, 1993a: 58).

Bu anlamda, Hayek'in piyasa teorisi, neo-klasik iktisadın (Walrasgil Genel Denge Analizinin) zamansız üretim, tam bilgi, homojen mallar, anında dengeye varma gibi soyut ve gerçekçi olmayan kavramlara dayalı düşüncesine ciddi bir eleştiri getirir ve alternatif bir analiz geliştirir. O, bu alanda Menger-Mises düzleminde gelişen "piyasa süreci teorisi" olarak adlandırılan düşünce sistematığına ciddi katkılarda bulunmuştur. Bu alternatif piyasa analizi; üretimin zamana bağlı olduğu, eksik bilgiye sahip iktisadî ajanların varlığı, heterojen mallar ve dengesizlik gibi gerçekçi varsayımlara dayanır. Piyasanın işlevi, kıt kaynakları bilinen alternatifler arasında dağıtmak değil, bireyler arasında yayılı ve dağınık olarak bulunan fırsat ve tercihlere ilişkin bilgiyi üretmek ve yaymaktır. Bu bilgiyi ortaya çıkaran rekabet mekanizması iken, ileten aygıt ise fiyatlar sistemidir. Bu anlamdaki piyasa, Hayek'e göre üstün ve mükemmeldir; çünkü bireylerin herhangi bir ortak amaçlar hiyerarşisine hizmet etmeksizin, kişisel çıkarlarını kendiliğinden uzlaştırır.

Bu durum, aynı zamanda piyasa mekanizmasının, bireysel özgürlüğün de en gerekli unsurlarından biri olduğunu göstermektedir. Çünkü, piyasa bireylerin özgürce tercihlerini açıklayabildikleri ve bu tercihler arasında zora başvurmaksızın koordinasyonun sağlandığı bir mekanizmadır. Dolayısıyla Hayek'in piyasa savunusunun ardında etkinlik kadar belki ondan daha fazla özgürlük düşüncesi vardır.

Kaynakça

Muhammet Akdiş, "Liberal Ekonomi Düşüncesinin Çağdaş Yorumları ve Hayek'in Ekonomik Yaklaşımları", 1994, <http://makdis.pamukkale.edu.tr>, Erişim: 01.04.2003.

Tom Bottomore ve Patrick Goode, *Avusturya Marksizmi*, Çev. Celal A. Kanat, Kavram Yayınları, İstanbul, 1992.

Erol Bulut, "F. A. Hayek'in İktisat Bilimindeki Yeri", *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, Sayı.2, 1999, s.87-101.

Eamonn Butler, *Hayek: Çağımız İktisat ve Siyaset Felsefesine Katkı*, Çev. Yusuf Ziya Çelikkaya, Liberal Düşünce Topluluğu Yayınları, Ankara, 1996.

Halis Çetin, "Liberalizmin Temel İlkesi", *C.Ü.İ.İ.B.F Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1, 1999, s. 217-235.

Zeynel Dinler, *İktisada Giriş*, Ekin Kitabevi, Bursa, 1995.

Ercan Eren, *Piyasa Özgürlük ve Eşitlik*, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1991.

Francis Fukuyama, *Büyük Çözüm: İnsanın Doğası ve Toplumsal Düzenin Yeniden Oluşması*, Çev. Z. Avcı-A. T. Aydemir, Sabah Kitapçılık, İstanbul, 2000.

Andrew Gamble, *Hayek: The Iron Cage of Liberty*, Polity Press, Cambridge, 1996.

Andrew Gamble, "Hayek ve Sol", Çev. Ataç Unlu, 1997,

- <http://www.liberal-dt.org.tr/dergiler/ldsayi6.htm>, Erişim: 10.09.2002.
- Nazım Güvenç, *Hayek: İzm'ler Dizisi: 19*, BDS Yayınları, İstanbul, 1999.
- Friedrich von Hayek, *The Constitution of Liberty*, The University of Chicago Press, Chicago, 1960.
- Friedrich von Hayek, *Kölelik Yolu*, Çev. Turhan Feyzioğlu-Yıldıray Arslan, Liberal Düşünce Topluluğu Yayınları, Ankara, 1995a.
- Friedrich von Hayek, *Hukuk Yasama ve Özgürlük: Sosyal Adalet Serabı*, Çev. Mustafa Erdoğan, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1995b.
- Friedrich von Hayek, *Hukuk Yasama ve Özgürlük: Kurallar ve Düzen*, Çev. Atilla Yayla, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1996.
- Friedrich von Hayek, *Hukuk, Yasama ve Özgürlük: Özgür Bir Toplumun Siyasal Düzeni*, Çev. Mehmet Öz, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1997.
- Friedrich von Hayek, "Competition as a Discovery Procedure", *The Quarterly Journal of Austrian Economics*, Vol. 5, No. 3, 2002, p. 9-23.
- Gülten Kazgan, *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1997.
- Fuat Oğuz, "Hayek'in Pratik Bilgi Anlayışı Üzerine Kısa Bir Yorum", 1999, <http://liberal-dt.org.tr/dergiler/ldsayi16/1609.htm>, Erişim: 01.04.2003.
- Fuat Oğuz, "Piyasa Süreci Teorisi: Tarihsel Gelişim", 2001a, <http://www.liberal-dt.org.tr/dergiler/ldsayi21/2111.htm>, Erişim: 07.07.2003.
- Fuat Oğuz, "Rekabet, Girişimcilik ve Keşif Süreci: Piyasa Süreci Teorisinin Ana Hatları", 2001b, <http://www.liberal-dt.org.tr/dergiler/ldsayi23/2310.htm>, Erişim: 07.07.2003.
- Aynd Rand, "Kapitalizm Nedir", Ed. Atilla Yayla, *Sosyal & Siyasal Teori Seçme Yazılar*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1993.
- Vural Savaş, *İktisatın Tarihi*, Avcıol Basım-Yayın, İstanbul, 1997.
- Erdal Türkan, "Piyasa Mekanizması ve İşleyebilir Rekabet", Ed. Atilla Yayla, *Sosyal & Siyasal Teori: Seçme Yazılar*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1993.
- Turan Yay, *F.A Hayek'te İktisadi Düşünce: Hayek ve Keynes-Keynesçiler Tartışması*, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1993a.
- Turan Yay, "F. A. Hayek'in İktisat Anlayışı", *Hayek'te Serbest Piyasa Ekonomisi ve Özgür Toplum*, ANAP Bilimsel Yayınlar Dizisi, Ankara, 1993b.
- Atilla Yayla, *Liberalizm*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1992.
- Atilla Yayla, *Özgürlük Yolu: Hayek'in Sosyal Teorisi*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1993a
- Atilla Yayla, *Liberal Bakışlar*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1993b.
- Ruhdan Yumer, "Hayek'çi Liberalizmin Temel İlkesi", Ed. Atilla Yayla, *Sosyal & Siyasal Teori: Seçme Yazılar*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1993.